

Tartu Ülikool

Filosoofia ja semiootika instituut

FRIEDRICH NIETZSCHE GENEALOOGILINE
MORAALIKRIITIKA

Filosoofia eriala bakalaureusetöö

Liisa Kriipsalu

Juhendaja: Jaanus Sooväli, PhD

2019

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus	3
1. Nietzsche genealoogia käsitus.....	5
1.1. Genealoogilise moraalikäsitluse kujunemise taust.....	5
1.2. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse eesmärk ja metoodika.....	6
1.2.1. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse eesmärk.....	6
1.2.2. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse metoodika	8
2. Sõdalasaristokraadid.....	12
2.1. Kes on sõdalasaristokraadid?	12
2.2. Sõdalasaristokraatide moraal ja <i>hea-halb</i> duaalsus.....	13
3. Orjade ülestõus moraalil	15
3.1. Preesteraristokraadid	15
3.2. Orjamoraal ning <i>hea-kuri</i> duaalsus	16
3.3. Salavimm.....	18
3.4. Orjade ülestõus moraalil	20
3.5. Juudi-kristliku moraali teene genealoogiale ja inimese huvitavaks kujunemisele.....	22
4. Nietzsche genealoogilise moraalikriitika filosoofilised implikatsioonid	23
4.1. Autonoomse subjekti kriitika	23
4.2. Inimese võimutahe ja jõuline edenemine	24
4.3. Võim ja võimuillusioon.....	25
Kokkuvõte	27
Kirjanduse loetelu	29

Sissejuhatus

Uskumused hea ja halva kohta suunavad meid nii suurtes kui väikestes otsustes. Nii mõjutavad teadlikult või alateadlikult omaks võetud moraaliväärtused inimese elu iga päev. Pole üllatav, et moraalifilosoofia ja selle probleemid on läbi aegade paelunud väga paljusid mõtlejaid. Kõige üldisemas mõistes võib moraaliks pidada ühiskonna poolt aktsepteeritud reeglite, tavade ja käitumisharjumuste kogumit. Traditsiooniliselt on Euroopa kultuuriruumis moraal mõistatud millegi muutumatu ja universaalsena, mis eksisteerib inimesest sõltumatult. Inimene pole iseenda rolli väärtusotsuste sünni ja kujunemise loos enamasti tunnetanud ning tajub moraal sirgjoonelise ja enesestmõistetavana. Moraal tundub talle absolutistlik – teatud teod on kontekstist olenemata ja iseeneses kas head või halvad. Moraaliväärtuste allikaks on aga enamasti peetud mõne jumaliku jõu ettekirjutusi, näiteks jumala kümme käsku kristluses. Friedrich Nietzsche (1844–1900) peetakse moraaliküsimustes üheks autoriteediks. Traditsioonilise moraalikäsitlemisega ta ei nõustu ning asub moraal uurima ajalooliselt. Nietzsche näitab, et moraalimõistete kujunemine pole sugugi lihtne ning enesestmõistetav, vaid enamasti äärmiselt kompleksne. Seejuures ei huvitanud teda mitte moraalipäritolu iseeneses, vaid päritolu ja tekkeloo kasutamine moraalinähtuste adekvaatse väärtuse hindamiseks.

Käesoleva töö eesmärk on uurida, milles seisneb Nietzsche genealoogiline moraalikriitika. Tema genealoogilist moraalikriitikat uurin oma töös lähemalt vastandipaaride *hea-halb* ja *hea-kuri* näitel, jättes kõrvale tema tööde kohta toodud vastuväited ja kriitika. Põhiallikana kasutan Friedrich Nietzsche 1887. aastal ilmunud teost „Moraali genealoogiast: vaidluskiri“ (saksa k. „*Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift*“), milles ta arutleb moraalieelarvamuste päritolu üle. Teos sisaldab kolme traktaati: „„Hea ja kuri“, „hea ja halb““, „„Süü“, „halb südametunnistus“ ja muu seesugune“ ning „Mida tähendavad askeesi-ideaalid?“. Käesolevas töös keskendun peamiselt esimesele traktaadile, esitades sellest oma tõlgenduse. Lisaks vaatlen ka David Oweni, Peter Poellneri ja Paul Katsafanase teemakohaseid seisukohti või tõlgendusi. Kasutatud allikatest on mitmed omakorda viidanud teistele autoritele nagu Paul Reé, Artur Schopenhauer, Charles Darwin, David Hume ja Niccolò Machiavelli.

Minu töö on jaotatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis annan ülevaate sellest, mis on genealoogia ja genealoogiline käsitlus üldisemalt ning kuidas Nietzsche genealoogiat

moraaliuurimise tööriistana nägi. Samuti toon välja, mis on tema moraalikäsitluse metoodika ning eesmärk. Teises peatükis võtan vaatluse alla sõdalasaristokraadid ning nende moraaalisüsteemi. Kolmandas peatükis annan edasi Nietzsche nägemuse orjamoraali olemusest ning orjade mässust moraaalis. Samuti räägin lähemalt preesteraristokraatidest ning salavimmast. Peatüki lõpetuseks toon välja ka mõned juudi-kristliku moraaalisüsteemi mõju positiivsed tagajärjed. Viimases peatükis tõstan esile olulised filosoofilised implikatsioonid, mida Nietzsche genealoogiline moraalikriitika tõstatab. Nendest filosoofilistest implikatsioonidest võiks kõige märkimisväärsemaks pidada Nietzsche autonoomse subjekti kriitikat ehk tema veendumust, et vaba tahet ei eksisteeri. Peale selle räägin veel ka võimust ja võimuillusioonist ning võimutahtest ja sellest, mida Nietzsche kutsub inimese *õitsemiseks*.

1. Nietzsche genealoogia käsitus

1.1. Genealoogilise moraalikäsitluse kujunemise taust

Genealoogia on traditsioonilises tähenduses olnud teadus perekondlikust kuuluvusest, sugulussidemetest ja põlvnemisest. Olulisel kohal on olnud sugupuude uurimine ning traditsioonilise genealoogia eesmärgiks on olnud millegi legitimeerimine, viidates eelkõige selle kõrgele päritolule. Näiteks on sugupuude uurimist kasutatud tõendamaks isikute õigust pärandusele või troonile. Genealoogiat veidi teises tähenduses hakkas esimesena oma uurimistöodes laiemalt rakendama arvatavasti Charles Darwin (1809-1882). Darwini genealoogiale lähenev uurimisviis seisnes näitamises, et iga liik on välja kujunenud ja seega pärineb teistest liikidest. Esmalt kasutas ta seda looduse uurimisel, kuid siis juba ka erinevate ideede, sealhulgas moraaliideede paremaks mõistmiseks. Darwini panuseks genealoogia arengulukku saab pidada tähelepanekut, et paljude traditsiooniliselt õilsaks hinnatud fenomenide päritolu saab taandada hoopis millelegi loomalikule. (Sooväli 2015, 203-204)

David Owen peab Nietzschet moraalfilosoofias oluliseks uuendajaks, kes käivitab moraaliväärtuste endi väärtuseid uurima hakates filosoofias täiesti uue uurimisvaldkonna, mis taotleb muuseas ka traditsiooniliste moraaliväärtuste ümberhindamist. Tegu pole siiski esimese moraaliväärtuste ümberhindamisega. Owen toob välja, et Nietzsche nägi sellise ümberhindamise näitena kristliku eetika võidukäiku traditsiooniliste moraaliväärtuste üle. Owen tõstab aga moraaliväärtuste ümberhindajatenä esile ka Niccolò Machiavellit (1469-1527), kes hindas ümber poliitilisi väärtuseid, ning David Hume'i (1711-1776), kes uuendas religioosseid väärtuseid. (Owen 2007, 2-3) Moraalifenomenide päritolu genealoogilise uurimise teerajajana tunnustas Nietzsche Paul Reé (1849-1901), kelle teos „Moraalitunnete algupära“ ilmus 1877. aastal. Just Reé tööd peab ta inspiratsiooniks enda uurimistöö avalikustamises. (Nietzsche 2015, 11)

See, miks inimesed peavad midagi heaks või halvaks, huvitas Nietzschet juba väiksesena. Oma vaidluskirja sissejuhatuses kirjutab ta, et tundis moraaliteema suhtes ühelt poolt suurt uudishimu, teisalt aga „närivat“ umbusku. Selle uudishimu ja umbusu koosmõju loomulikuks väljundiks moraalivallas pidas Nietzsche küsimust sellest, kust pärineb vastandipaar *hea* ja *kuri*. Sellele küsimusele viidates kasutab ta väljendit „kurjuse algupära probleem“. Nietzsche kirjeldab, et noorena jõudis ta pärast mõningast juurdlemist arvamusele, et *kuri* on ilmselt tõesti pärit jumalalt. Selle vastusega ta aga kauaks rahule ei jäänud. Üsna pea hakkas ta tundma vajadust moraaliteoloogiast lahutamiseks. Niisiis keskendus ta edaspidi selle moraaliküsimuse

lahenduse leidmisele siinpoolsest, maisest ja mittejumalikust maailmast. Oluliseks muutus küsimus sellest, mis pani inimese looma väärtusotsuseid *hea* ja *kuri*. Teisisõnu, mis olid need tingimused, mille raames ja mille tõttu leiutas inimene iseendale moraali. Seejuures muutusid tähtsateks huviobjektideks ka küsimus *hea* ja *kurja* endi väärtusest ning küsimus moraalsuse mõjust inimkonna arengule üldiselt. Nimelt kahtlustas Nietzsche, et moraalne duaalsus on inimkonnale kasu asemel hoopis kahju toonud ning meie loomuliku arengu hoogu pidurdanud. (Nietzsche 2015, 9-10)

Senist moraalifilosoofiat kritiseeris Nietzsche sellega, et moraaliväärtuste eneste väärtust pole seni veel keegi kriitiliselt uurinud. Näiteks on filosoofid võtnud enesestmõistetavalt seda, et juudi-kristliku moraali *hea* on hierarhiliselt kõrgemal kui juudi-kristliku moraali *kuri*, mille Nietzsche seab aga küsimuse alla. Ta jõuab järelduseni, et tarvis on korralikku moraaliväärtuste kriitikat. Selleks on aga vaja teada kontekste ja tingimusi, mille pinnalt väärtused tekkisid ning aja kulgedes arenesid ning teisesid. (Nietzsche 2015, 13-15)

1.2. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse eesmärk ja metoodika

1.2.1. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse eesmärk

Nietzsche tundis, et nii euroopalik moraalifilosoofia kui ka moraaliväärtused on mõlemad suuresti kujundatud kristluse poolt. Kristlik pärand oli aga inimeste jaoks aja jooksul oma autoriteetsuse kaotanud ning ta nägi selles suurt probleemi. Nietzschet huvitas, mida tähendab Euroopa moraali jaoks see n-ö „jumala surm“. (Owen 2007, 3) Ta nägi, et ühelt poolt sõltub maailm tema ümber üha vähem usul jumalasse. Teisalt aga ei kajastu see muutus üldse moraalsuses. Inimesed elavad oma igapäevaelu „valgustatud ateistidena“, kuid pole suutelised nägema, mis järeldeb „jumala surmast“ moraalile ja väärtustele. Teisisõnu on kaasaegne ühiskond suuresti sekulaarne ning paljud inimesed ei usu enam jumala olemasolusse. Samal ajal kasutab see sama ühiskond moraali vallas aga jumala olemasolul põhinevat väärtussüsteemi edasi. Just seda ebakõla püüab Nietzsche oma töödes inimesi nägema sundida. (Owen 2007, 28; 58) Genealoogias leidiski Nietzsche sobiva vahendi senist juudi-kristlikku moraalsust destabiliseerida ja õõnestada ning moraaliväärtuseid ümber hinnata (Sooväli 2015, 207; 213-215).

Oluliseks „jumala surma“ tagajärjeks on see, et juhised ja hinnangud, mille põhjal on kaasaegne elukorraldus üles ehitatud, on muutunud kaheldavaks. Nietzsche tõstatab küsimuse sellest, millest peaks ühiskond sellises tekkinud olukorras lähtuma. Sellega võtab ta endale eesmärgiks euroopaliku moraali legitiimse orientiiri probleemile lahenduse leidmise. Nietzsche

läheneb sellele ülesandele, seades eksperimendi korras moraali enda väärtuse küsimuse alla. (Owen 2007, 4) Selleks on vaja korralikku genealoogilist moraaliväärtuste kriitikat, mis suudaks välja tuua väärtuste kujunemisloo, ning seda väärtushinnangute hindamisel kasutada. Senise süsteemi kriitiline õõnestamine on vajalik selleks, et juudi-kristliku moraaalsüsteemi väärtused end ikka ja jälle taaslooma ei hakkaks. Nimelt on euroopalik kultuur selle moraaalsüsteemiga niivõrd läbi kasvanud, et selle pagasi põhjal jääkski vana moraal end automaatselt ikka ja jälle taastootma. (Sooväli 2015, 213-214)

Nietzsche usub, et uue moraalse orientiiri peab leidma jumaliku sfääri asemel siinpoolsest ja mittejumalikust maailmast, et see inimkonna arenguga kooskõlas olla saaks. Ta usub, et moraal on tegelikult inimese enda loodud. Niisiis tuleb moraali uue keskme leidmiseks esmalt avastada, mis olid need tingimused, mis panid inimese väärtusotsuseid looma. Sellele küsimusele vastuse saamiseks tuleb Nietzsche kohaselt omakorda püstitada küsimus ning leida vastus küsimusele *hea* ja *kurja* endi väärtusest. Samuti tuleb kriitiliselt üle vaadata, mis mõju on moraaalusel inimkonna arengule seni üldse olnud. Nimelt kahtlustab Nietzsche, et juudi-kristliku moraali duaalsus on inimkonnale kasu asemel hoopis kahju toonud ning meie arengu hoogu pidurdanud. (Nietzsche 2015, 9-10) Veelgi enam, Nietzsche peab juudi-kristliku moraali paratamatuks tegelikuks sihiks nihilismi (Sooväli 2015, 214). See tähendab aga kogu maailma ja ka inimese enda mõttetuks muutumist.

Juudi-kristliku moraali kahjulikkuse näiteks ja selgituseks, kuidas sellest nihilism tuleneb, toon Artur Schopenhaueri (1788-1860) nägemuse moraali algupärast. Nietzsche kutsub tema moraaliteooriat „kaastundemoraaliks“ ning selle loomulikuks väljundiks peab ta samuti nihilismi (2015, 13). Schopenhauerit peab Nietzsche üheks oma suureks õpetajaks, kuid tema filosoofiat ta ei toeta. Schopenhauer oli veendunud, et moraali alge seisneb isetuses. Ta pidas oluliseks enesesalgamist, kaastunnet ning eneseohverdust. Võib öelda, et Schopenhaueri moraalifilosoofia sisuks on igasugune askees ja loomulike instinktide ja tunnete alla surumine. Sellist askeesi-ideaalil põhinevat moraali näeb Nietzsche „ohtude ohuna“. Ta on seisukohal, et Schopenhaueri askeetlik moraalifilosoofia on olemuslikult lausa eluvaenulik, ning et inimkonna ülim potentsiaal võib selle tõttu saavutamata jääda. (Nietzsche 2015, 13) Nietzsche näeb juudi-kristlikus moraaalis Euroopa inimesele suurt ohtu, sest selle moraali väärtused soodustavad inimese aina pisemaks ja vagamaks muutumist. Ta kirjeldab, et on aimatav, et pärast juudi-kristlike väärtuste omaks võtmist saab inimkonna käekäik minna vaid allamäge. Inimese ideaaliks on saada üha „paremaks“ – muutuda järjest rohkem heasüdamlikumaks, keskpärasemaks, ükskõiksemaks, arukamaks ning end igatepidi aina enam pisendada.

Suuremaks ja vägevamaks ei taha enam keegi saada. Nietzsche usub, et sellise trendi tulemuseks on, et inimene ei tekita enam hirmu ega inspireeri aukartust. Kui kaob aga hirm, siis kaob inimese vastu ka armastus ning lootus. Nii haihtub igasugune soov inimeseks olla. Just seda peab Nietzsche nihilismi modernseks vormiks. (Nietzsche 2015, 44) Genealoogiline juudi-kristliku moraalsuse õõnestamine ning moraaliväärtuste ümberhindamine võimaldab elule taas väärtuse leida ning seeläbi ka nihilismist väljuda (Sooväli 2015, 207; 213-215).

1.2.2. Nietzsche genealoogilise moraalikäsitluse metoodika

Nietzsche usub, et just tema uudishimulik ja samas umbusklik loomus võimaldas tal jõuda genealoogilise mõtlemiseni. Lisaks oskusele uuritavale ajalooliselt läheneda, peab ta sellise mõtlemise kujunemise juures oluliseks ka keeleteaduse ja psühholoogia-alaseid huvisid ja teadmiseid. (Nietzsche 2015, 9-10) Teda ei huvitanud moraalilise kujunemislugu selle allika enda leidmise mõttes. Moraali allikas ja arenemine läbi aja on Nietzsche jaoks väärtuslikud vaid seetõttu, et nende uurimisel on võimalik teha järeldusi väärtuste endi väärtuse kohta. (Nietzsche 2015, 12) Seda moraalinähtuste kujunemist ja arenemist läbi aja ta oma uurimistöös genealoogia abil analüüsibki. Ta uurib, kuidas näiliselt täiesti vastandlikud moraaliaspektid võivad oma arenguloos olla üksteisega läbi põimunud. Samuti näitab Nietzsche oma töödes, et traditsiooniliselt õilsaks peetud mõisted pärinevad tegelikult sageli hoopis millestki madalast. (Sooväli 2015, 204-205) Madala või kõrge päritolu alusel ei saa otsustada millegi väärtuse üle. Aja jooksul võivad moraalifenomenid olla korduvalt ümber tõlgendatud, mistõttu võib ka nende eesmärk ja väärtus ajas muutunud olla. Hinnata midagi heaks või halvaks vastavalt selle kunagise kõrge või madala päritolu põhjal, on geneetiline eksitus (ingl *genetic fallacy*). Põlvnemisfaktist ei saa tuletada fakte millegi praeguse funktsiooni ja väärtuse kohta. Üks Nietzsche moraaligenealoogia eesmärkidest ongi välja tuua, et seni paratamatuks peetu on tegelikult olnud suuresti juhuslik. (Sooväli 2015, 207-208)

Nietzsche näeb moraalifilosoofi ülesandena mitte üksikute moraaliootsustuste analüüsimist, vaid tervete keerukate moraaalisüsteemide uurimist. Seetõttu manitseb ta uurijaid moraaliootsustusi kontekstiväliselt analüüsima. (Katsafanas 2011, 179-180) Ta kutsub meid pöörama tähelepanu sellele, kuidas moraaalisüsteemide aspektid ennast läbi ajaloo avaldavad. Katsafanas toob näiteks võimu (ingl *power*) ehk inimese loomupäraseid elujõulisust kajastavaid tunde ja instinkte. Kui vaadata võimu juudi-kristliku moraalilise väärtuste pinnalt, siis ei tule ilmsiks, et see moraaalisüsteem on võimu suhtes kahjulik. Loomupäraste tunde maha surumist nähakse loomulikuks ning seda peetakse heaks ja soovituks. Nii jääb see tegelikku võimu

õonestav pikaajaline protsess täiesti nähtamatuks. (Katsafanas 2011, 190-192) Katsafanas selgitab, et:

„osa Nietzsche mõttest seisneb selles, et moraalsus ei esine vaid konkreetsetes *moraalihinnangutes*. See moraaüsüsteem, mille toimija on omaks võtnud, ei mõjuta pelgalt tema konkreetseid mõtteid sellest, mis on õige ja vale, hea ja halb, vaid ka tema maailmataju ennast.“ (2011, 180).¹

Teisisõnu arvab Katsafanas, et moraalsus ei seisne pelgalt üksikutes moraaüotsustustes ja väärtushinnangutes, vaid see moraaüsüsteem, mille inimene on omaks võtnud, mõjutab otseselt tema tervet maailmataju. Kui aga läheneda moraalikriitikas ajaloolisusest, siis on võimalik selliseid pikaageid muutuseid jälgida, ning samuti leida juudi-kristlikule moraalile võrdluseks alternatiivseid moraaüsüsteeme (Katsafanas 2011, 188).

Nietzsche genealoogiline metoodika tuleb hästi esile tema kriitikas Paul Reéle. Ta ei olnud Reé moraaü päritoluhüpoteesidega nõus ning iseloomustas neid kui „selgelt pahupidist ja moonutatud liiki genealoogilisi hüpoteese, nende inglispärase alaliigis“ (2015, 11). *Inglaslikuks* nimetab Nietzsche puht-hüpoteetilist ja fantaasiale kalduvat mõtlemist ning selliselt moraaü päritolu üle teoretiseerivaid filosoofe kutsub ta mõneti pilkavalt „inglise psühholoogideks“. Siiski peab ta inglise psühholooge ainsateks, kes selle ajani on vähemalt püüdnud välja selgitada, kuidas moraal tekkis. (Nietzsche 2015, 15; 19) Reéd peab Nietzsche oluliseks aga seetõttu, et ta nägi Reés esimest uurijat, kes püüdis moraaü päritolu selgitamiseks luua naturalistlikku ehk loodusseadustest lähtuvat seletust (Owen 2007, 64). Kuna Reé sihiks oli oma teoses vaadelda moraaü geneoloogiliselt, püüdis ta moraaüuurimises Darwinit jäljendada. Selle kiidab Nietzsche igati kiiduväärseks. Kahjuks leidis ta aga, et Reé hüpoteesid põhinevad mitte moraaü tegelikul ajalool, vaid fantaasial. Seevastu peab Nietzsche moraaü geneoloogilisel käsitlemisel ülimalt oluliseks seda, et uurija on endale põhjalikult selgeks teinud, milles on seisnenud „tegelikult elatud moraal“. Selle all peab Nietzsche silmas seda, kuidas on moraal praktikas välja näinud ning aja jooksul muutunud, mis hõlmab moraaüajaloo süstemaatilist läbitöötamist. Ta on väga teadlik, et see pole kaugeltki lihtne ettevõtmine – tegeliku moraaüpraktika ajalugu on tohutult mahukas ja raskesti tõlgendatav. (Nietzsche 2015, 15-16)

Nietzsche olulisim kriitika Reéle kui inglise psühholoogide esindajale on „ajaloolise vaimu“ puudumine. Ta on veendunud, et kõigi seniste moraaüajaloolaste mõtlemine on olemuslikul tasandil mitte-ajalooline ehk tegelikust ajaloost eraldatud olnud. Moraaüajaloolaste

¹ Siin ja edaspidi – kõik esitatud tsitaadid on inglise keelest tõlkinud töö autor.

genealoogiliste lähenemiste ebakompetentsus moraali tekke uurimisel ilmneb Nietzsche sõnul juba mõiste *hea* päritoluloo uurimisel. Inglise psühholoogide arusaam *hea* tekkeloost põhineb mõttekäigul, et see mõiste pärineb isetute tegude tegemisest – kui keegi teise heaks mõne ennastalgava teo tegi, siis pidas teost kasu saaja seda tegu heaks. Nii seostus *hea* kasulikkusega. Inglise psühholoogid uskusid, et ajas läks lihtsalt see mõistete *hea* ja *kasulik* otsene suhe kaotsi. Isetuid tegusid peeti aga harjumuse jõul endiselt headeks, mistõttu kogeti ka isetuid tegusid jätkuvalt heade tegudena edasi. Nietzsche teine kriitika Reé teooriale on, et selline hüpotees kannatab „psühholoogilise absurdsuse all“ – see lihtsalt ei ühti inimese psühholoogiaga. Kui isekate tegude algpõhjuseks on kasulikkus, siis kuidas on võimalik, et see kasulikkuse aspekt aja jooksul ära on unustatud? See ei oleks saanud inimeste teadvusest kaduda, kuna igapäevane kogemus kinnitab seda kasulikkuse aspekti pidevalt, sest omakasupüüdmatud teod on nende saajatele täna sama kasulikud kui minevikus. Seega oleks pidanud kasulikkus ajas unustuse hõlma vajumise asemel hoopis veel rohkem kinnistuma. On väga ebatõenäoline, et selline seos isetute tegude headuse ja kasulikkuse vahel oleks ajas kadunud. Nietzsche on veendunud, et selline selgitus mõiste *hea* tekkimisele on väär. (Nietzsche 2015, 20-21; 23)

Nietzsche märgib, et õige teeotsa leidis ta siis, kui hakkas *hea* nimetuste etümoloogiat uurima (2015, 23). Etümoloogia on üks keeleteaduse harudest, mis tegeleb sõnade päritolu uurimisega. Ühelt poolt püütakse vaatluse all olevate sõnade kohta välja selgitada nende päritolu. Teisalt aga analüüsitakse nende seoseid teiste oma- kui ka muukeelsete sõnadega. (Eesti Keele Instituut) Nietzsche selgitab, et sõna *hea* etümoloogiat uurides tuli ilmsiks, et kõiki mõistet *hea* tähistavaid sõnu saab kõigis analüüsitud keeletes viia tagasi ühe ja sama mõistemuutuse juurde (2015, 24). Kõik mõistetele *hea* vastavad sõnad on pärit õilsast seisusest, ehk kasvanud välja sõnadest, mille tähendus on mingil viisil *suursugune*. Paralleelselt selle arenguga käib aga kaasas ka sõna *halb* arenemine mõistetest *labane*, *madal* või *pööbellik*. Näiteks toob Nietzsche saksakeelse sõna *Schlecht* (tõlk A. Luure: *halb*), mis on märgatavalt sarnane sõnaga *Schlicht* (tõlk A. Luure: *lihtne*, *lihtlabane*). *Schlecht* märkis alguses lihtsalt tavalist meest kui vastandit suursugusele mehele. Nietzsche pöörab tähelepanu sellele, et tänapäevane *hea* tähendus kinnistus alles 30-aastase sõja paiku (17. saj) ehk sugugi mitte kaua aega tagasi. (Nietzsche 2015, 24) Nietzsche on veendunud, et *hea* mõiste autoriks ei ole olnud need, kelle jaoks tehti kasulikke tegusid. Selle asemel usub ta, et see mõiste pärineb neilt, kes asusid ühiskondlikult kõrgemal positsioonil ja tajusid ennast kõrgematena, suursugusematena ning muidu vägevamatena – headena. Heana tajusid nad ka endale iseloomulikke tegusid.

Iseenda headuse vastandina nägid nad aga kõike seda, mis kehastab labast, madalat ja lihtrahvalikku. (Nietzsche 2015, 21) Niisiis on hoopis kõrgem ja madalam *hea-halva* algupäraks. Seda seetõttu, et valitseval kõrgemal klassil ehk isandatel oli tänu oma positsioonile ka võim mõjutada ühiskonnas kasutatavat keelt. Just isandatel oli õigus määratleda, milliseid sõnu millegi tähistamiseks kasutada. Tuleb välja, et *hea* mõiste on sellega juba algusest peale isetuse asemel hoopis isandate isekusega seotud. *Hea* hakkab isetusega seostuma alles siis, kui aristokraatidest valitsejate väärtusotsustused oma positsiooni kaotavad. Kuid Nietzsche usub, et ka siis läks *hea* ja isetuse paardumiseni euroopalikus moraaalis veel kaua aega. (Nietzsche 2015, 22)

Nietzsche võttis oma missiooniks olla esimene filosoof, kes koostab korraliku moraaligenealoogia, mis on inimese psühholoogiaga kooskõlas ning on tõepoolest ka tegelikult ajalooline (Owen 2007, 63; 76). Tema töös saab selgelt eristada ajaloolist ja psühholoogilist fookust. Ajalooliselt keskendub ta Euroopa moraalialajaloole, ning uurib seda, millal ja kus orjamoraal alguse sai ning kuidas sellest domineeriv moraaლისüsteem kujunes. Seejuures peab Nietzsche orjamoraali võidu märgiks Rooma kristlikuks muutumist. Psühholoogiliselt huvitab Nietzschet aga orjamoraali omaksvõtmise ja levitamise protsess ja selle põhjused. (Owen 2007, 84)

2. Sõdalasaristokraadid

2.1. Kes on sõdalasaristokraadid?

Suursuguseid rasse iseloomustab Nietzsche sõnul nende hulljulgus ning ettearvamatus, mis kajastub kõigis nende tegemistes. Ta kirjeldab suursugustele iseloomulikku julguse tüüpi kui äkilist, hullumeelset ja absurdset. Nad naudivad julmust ja võitmist, jättes endast maha suure hävitustöö. Seejuures tunnevad nad seda hävitustööd külvates suurt heameelt, rõõmu ning naudingut. Turvalise elu ja mugavuse vastu on nad aga ükskõiksed ja isegi põlglikud. Rüütel- ehk sõdalasaristokraadid on füüsiliselt võimsad ja tugevad. Neil on tugev tervis ja kompleksitu ning rõõmsameelne iseloom. Nad armastavad seiklust, jahti, tantsimist, sõda ja kõike muud, mis nende loomuga hästi sobib. (Nietzsche 2015, 30; 41) Suursugused inimesed usaldavad iseennast ning on enese ees avatud ja ausad. Terav mõistus on nende jaoks aga teisejärguline ning kohati isegi taunitav. Eks ole ju lahingusse tormamiseks ja kõhklematult võitlemiseks vaja teatud mõtlematust. Sõdalasaristokraatide jaoks on oluline eelkõige see, et kõik nende instinktid töötaksid laitmatult. Nad peavad lugu tugevatest ja puhastest emotsioonidest nagu armastus või viha. Nietzsche usub, et selline suursugustele iseloomulik emotsionaalsus võimaldab neil üksteist ära tunda. (Nietzsche 2015, 37-38)

Enamasti suursugustes kellegi vastu vimma ei teki. Ülikute täisvereline natuur on tugev ja plastiline, mistõttu ei võta ta ei enda ega teiste möödaastumisi ja hirmutegusid kuigi pikka aega tõsiselt. Nende loomus on unustus- ja tervenemisevõimeline. Kui suursugune inimene vimma ka kogeb, siis ei jää see teda mürgitama. Viha leiab kohe väljapääsu ja jõuab oma loomuliku lõpuni. (Nietzsche 2015, 38) Alamate suhtes tunnevad suursugused põlglikkust, igavust ja vastumeelsust. Seejuures on sellele põlgavale suhtumisele omane teatud kergelt võtmise, kannatamatus ja hooletus. Rüütelaristokraatidel on nendest, keda nad tajuvad enda alamatena, teatud määral kahju. Nietzsche märgib, et nad on alamate suhtes küll üleolevad, aga samas peaaegu et heatahtlikud. (Nietzsche 2015, 35-36) Oma vaenlaste vastu tunnevad suursugused aga suurt aukartust. Seejuures saab suursuguse inimese vaenlaseks olla vaid tõeliselt vääriline ja austusväärne vastane, keda oleks lausa au seljatada ja omale trofeeks saada. Sellisest aukartusest on vaid väike samm vaenlase armastamiseni. (Nietzsche 2015, 39)

Oma maailma piires ja endasuguste seltsis on rüütelaristokraadid taktitundelised, truud ja sõbralikud. Üksteist kohtlevad nad õrnuse ning uhkusega ja valvavad teineteise seljatagust. Omasuguste hulgas käituvad suursugused nii, nagu kombed, tava ja austus nõuavad. Kuid väljaspool enda territooriumit lasevad sõdalasaristokraadid enda tungid valla, et vabastada oma

kammitsetud kogukonna raamides ajapikku tekkinud pingeid. Just võõral maal lasevad nad oma tõelise kiskjaliku loomuse vabaks. Seejuures teevad suursugused seda vallatu rahu ja rõõmuga. Neist jääb maha rida piinamisi, mõrvasid, süütamisi ja vägistamisi. (Nietzsche 2015, 40) Nietzsche näeb erinevate kultuuride sõdalasaristokraatides tõepoolest just kiskjat:

„Kõigi nende suursuguste rasside põhituumast on võimatu mitte ära tunda kiskjat, imetoredat, himuralt sõjasaaki ja võitu otsivat blondi bestiat; sel varjatud tuumal on aegajalt tarvis välja pursata, loom peab jälle välja pääsema, peab jälle metsikusse paika tagasi saama: Rooma, araabia, germaani, Jaapani aladel, Homerose kangelased, Skandinaavia viikingid – selle vajaduse poolest on nad kõik ühesugused.“ (2015, 40)

Ta usub, et orjade jaoks olidki suursugused vaid koletislikud kiskjad, sest just nii nad arvatavasti oma rõhujaid kogesidki. Muuseas on Nietzsche kindel, et ka mõistet *barbar* hakati kasutama just võõrastel maadel ringi rändavate suursuguste rasside kirjeldamiseks, kes jätsid endast maha hävitustöö. Ta lisab, et suursugused olid oma barbari nimest kahtlemata teadlikud, sest nende kultuuri uurides ilmneb, et nad olid oma staatuse üle sageli uhked. (Nietzsche 2015, 40-41)

2.2. Sõdalasaristokraatide moraal ja *hea-halb* duaalsus

Nietzsche on kindel, et *head* tähistavate sõnadest ja nende juurtest annab välja lugeda põhjuseid, miks suursugused inimesed tundsid end kõrgemasse klassi kuuluvana. Ta lisab, et enamasti andsid end kõrgemateks pidavad inimesed omale nimetuse enda võimupositsiooni (nt *isandad* või *vägevad*) või enda võimupositsiooni nähtavate märkide järgi (nt *rikkad*). (Nietzsche 2015, 25) Nietzsche usub, et aristokraatide moraalisüsteemis on sõnad *suursugune*, *ilus*, *hea* ja *õnnelik* sama väärtusega. Seejuures tähendavad nad kõik sisuliselt seda, et nende omaduste kandja on ühtlasi veel ka jumala poolt armastatud. Ta peab seda aristokraatide väärtusvõrdsuseks. (Nietzsche 2015, 31) Ka saksa keele sõnas *Gut* näeb Nietzsche viidet just jumalikust soost mehele (ta lisab nurksulgudes selgituseks, et peab silmas „[„den Göttlichen“]“) (2015, 27). Nietzsche kirjeldab omadusi, millel ülikumoraali väärtused põhinevad, järgmiselt:

„Rüütellik-aristokraatlikud väärtusotsustused eeldavad vägevast füüsisist, õitsvat, külluslikku, ülevoolavat tervist ühes asjadega, millest oleneb selle säilimine: sõjaga, seiklusega, jahiga, tantsuga, võitlusmängudega ja üldse kõigega, mis nõuab tugevat, vaba, rõõmsat tegutsemist.“ (2015, 30)

Siiski mängib nimetamises Nietzsche väitel rolli ka üks kindel iseloomujoon, nimelt *tõemeelsus* või *εσθλός* (tõlk A. Luure: *õilis*). Selle sõna juur tähendab „kedagi, kes on, kellel on realsust, kes tõesti on, kes on tõeline“. Nietzsche järgi saab just see sõna aadli seisuse nii öelda lipukirjaks ning vastandab endale lihtsa inimese *valelikkuse*. (Nietzsche 2015, 25)

Nietzsche leiab, et sõnas *κακός* (tõlk A. Luure: *halb, nõrk, inetu, väärtusetu*) on rõhutatud argust. Sama võib öelda ka sõna *δειλός* (tõlk A. Luure: *arg, vilets, õnnetu*) kohta. Samas usub Nietzsche, et ladinakeelset sõna *malus* (tõlk A. Luure: *halb, kuri*) võidi kasutada tavalise inimese iseloomustamiseks. Nimelt oli lihtnimene kui Itaalia alade kohalik tollal just tõmmu nahatooni ja mustade juustega. Kui aga alad vallutas võidukas blond aaria-rass ning need oma võimu alla võttis, siis kohalikud eristusidki vallutajatest just oma tooni poolest. Sellele tumeda ja heleda seosele leiab Nietzsche selge näite iiri keelest. Aadli kohta käiv ning *head, puhast* ja *õilist* tähendav iiri sõna *fin* tähendas algselt *blondi*. See sõna oli Nietzsche järgi otseseks vastandiks tolle ala „tõmmudele mustajuukselistele algasukatele“. (Nietzsche 2015, 26)

Nietzsche rõhutab, et kõik suursugused moraaalsüsteemid põhinevad iseenda võidutseval jaatamisel. Ta lisab, et suursugune moraal areneb spontaanselt. Vastandeid on selles vaja vaid selleks, et iseennast tänulikult veelgi enam jaatada. Suursuguste *hea* on täis elujõudu, selle vastandid, *halb, labane* ja *madal*, vaid kahvatuva selle kõrval. Suursuguste inimeste mõiste *hea* tekkis spontaanselt ning vahetult nende endi seest. Mõiste *halb* löid nad sellest lähtudes juurde alles hiljem. Suursuguste moraal on *hea* originaalmõisteks, *halb* aga lisandiks. (Nietzsche 2015, 35; 39) Suursugusel inimesel pole vajadust endale valetades ning tehnilikult konstrueerides õnne luua. Nad suudavad end spontaanselt ja loomulikult õnnelikuna tunda. Loomupäraselt aktiivsust tulvil inimestena on nende jaoks õnnelikkus ja tegutsemine lahutamatud. (Nietzsche 2015, 37) Ülikumoraali kirjeldus peaks lugejat ühelt poolt kohutama, teisalt seda aga sügavalt imetlema (Owen 2007, 89).

Kuid ka suursugust päritolu hinnangusüsteem on vahel moonutav, nendib Nietzsche. Seda aga ainult lihtinimeste sfääris, kuna see ei ole suursugustele lihtsalt küllalt hästi tuttav. Suursugused ei tunne lihtinimeste maailma piisavalt hästi, sest see on neile vastumeelne ja isegi põlglikkust tekitav. Siiski suhtuvad suursugused alamatesse teatud leebuse, kahetsuse ja taktitundega. See kajastub ka sõnades, mida suursugused lihtrahva kohta kasutavad. Nietzsche märgib, et enamasti tähendavad need mingil kujul *kahetsusväärset* või *õnnetut*. Selle üleoleva suhtumise tõttu on nende nägemus lihtrahvast kohati teatud määral moonutatud. Siiski võib just huvipuuduse tõttu olla kindel, et suursuguste põlgus alamate vastu ei saaks lihtrahvast päris koletislikku pilti kujundada. Nad lihtsalt ei ole selleks oma alamatest piisavalt huvitatud. Kui aga võrrelda seda moonutatust alamate väärastunud salavimma nägemusega suursugustest, siis on ülikute nägemus oluliselt vähem kiivas. (Nietzsche 2015, 35-36)

3. Orjade ülestõus moraal

3.1. Preesteraristokraadid

Nietzsche usub, et „poliitiline üleolekumõiste muundub alati psüühiliseks üleolekumõisteks“. See tähendab, et võimul olev kogukond määrab iseendast lähtuvalt ära nii seisuste iseloomustused kui ka väärtusotsustused soovitu ja soovimatu kohta. Seejuures võtab valitsev kast kõrge ja soovitu määramisel aluseks iseenda omadused. Kui ühiskonna valitsejateks saavad sõdalasaristokraatide asemel üha enam preestrid, siis hakkavad muutuma ka väärtushinnangud. Soodustava tegurina näeb Nietzsche teravaid ja raskesti lahendatavaid vastasseise sõdalaste ja preestrite kasti vahel. Preestrite hinnangusüsteem kaldus esmalt rüütelaristokraatlikust süsteemist kõrvale ning hakkas seejärel lausa sellele vastanduma. (Nietzsche 2015, 27-28; 30)

Preesteraristokraadid väärtustavad igat liiki mittetegutsemist. Preestrid harrastavad igasuguseid meelte-vaenulikke praktikaid – nad paastuvad, ei söö liha, hoiduvad sugulisest läbikäimisest, eelistavad elada isolatsioonis ja viljeleda metafüüsikat. Nende eelmainitud „tegutsemisest ärapööratud harjumustes“ näeb Nietzsche midagi väga ebatervet. Ta usub, et see ebaterve tegutsemisest ära-pööramine toob kaasa kehva tervise. (Nietzsche 2015, 28-29) Nietzsche näeb preesteraristokraatide elulisi tuge alla suruvates ja passiivsetes praktikates inimkonna taandarengut (2015, 42).

Ta peab preestrid füüsiliselt jõuetuks, kuid usub, et just jõuetus on neid ajapikku sundinud muutuma äärmiselt vaimukaks ja vaimurikkaks. Vaimutugevuse tõttu ei tasu neid vaenlastena alahinnata. (Nietzsche 2015, 30; 40) Nietzsche selgitab:

„Jõuetuse tõttu kasvab nende vihkamine koletuslikuks ja õudseks, ülivaimseks ja ülimürgiseks. Tõeliselt suured vihkajad on maailma ajaloos ikka olnud preestrid, ja nemad on olnud ka kõige vaimukamad vihkajad: preesterliku kättemaksu vaimu kõrval kahvatab kogu ülejäänud vaim. Inimkonna ajalugu oleks ilma jõuetutelt päritud vaimuta üpriski vaimuvaene“ (2015, 30)

Preestrite tugevus seisneb füüsilise asemel nende vaimus. Kuna nad jäävad oma vaenlastele füüsilise poole pealt alla ja ei suuda konflikte toore jõuga lahendada, on nad pidanud leidma oma soovide täitmiseks vaimsemaid strateegiaid. See on neid ajapikku väga intelligentseks ja nutikaks muutnud, mida nad kasutavad ka enda vastaste võitmisel. See teebki neist ohtliku vaenlase. Preestrite kasti kõige ilmekamaks näiteks on juudid, keda Nietzsche peab tõeliselt preesterlikuks rahvaks. (Nietzsche 2015, 30; 40)

3.2. Orjamoraal ning *hea-kuri* duaalsus

Orjamoraal on vastu-liikumine juba eksisteerinud ülikute väärtussüsteemile (Owen 2007, 85). Rüütel-aristokraatlik väärtussüsteem eeldab tugevat tervist ja head füüsisist ning on eneseküllane. Orjamoraal põhineb aga teistsuguse, mitte-enda eitusel. Selle tekkeks on vaja mingit välist ärritajat, millele reageerida. (Nietzsche 2015, 30; 35) Orjasid iseloomustab võimetuse tunne. Nad olid sunnitud ülikute käskde täitma ning ei kogenud toimijalisust (ingl *agency*) millegi olemuslikult endale kuuluvana. Orjad tajusid end kellegi võõra tahte all olevana ning põlguse objektidena, kuid neil polnud võimalik oma frustratsiooni otseselt väljendada. See on talumatu positsioon, mis tekitab täiesti mõistetavalt salavimma tundeid. (Owen 2007, 78) Aja jooksul orjamoraal ja juudi-kristlik moraal ühtisid (Nietzsche 2015). Juudi-kristliku moraali karakteristikutest võib välja tuua järgmised aspektid – isetus, heategevus, alandlikkus, askees, kõige maise põlgamine, kannatuste tajumine karistusena, kaastunde ülistamist ja süütunnet (Sooväli 2015, 207). Juutide väärtussüsteemis peetakse headeks ainult neid, kes on jõuetud, vaesed, viletsad ja madalad. Õndsaks saavad need, kes on vagad, jumalakartlikud, kannatajad, koledad ja haiged. Seevastu kõiki, kes on võimsad ja suursugused, tajutakse kui julmi, kurje, ahneid, jumalatuid igavesti neetuid ja õnnetuid. (Nietzsche 2015, 31)

Nietzsche näeb sõdalasaristokraatide *hea-halb* ja juudi-kristlik *hea-kuri* duaalseid väärtuste paare üksteisele vastanduvatena. Aja jooksul on need kaks paari pidanud Nietzsche järgi väga verist võitlust, kusjuures paar *hea* ja *kuri* on juba väga kaua võidupositsiooni hoidnud. Siiski kestab see võitlus siin-seal edasi, kusjuures ajaga on see jõudnud üha kõrgematesse sfääridesse ja muutunud aina vaimsemaks ja sügavamaks. Selle võitluse ülimaliks sümboliks peab Nietzsche Juudamaa ja Rooma omavahelist võitlust, keda Nietzsche peab „surmavaenlasteks“. Rooma, mida kehastavad roomlased, esindab endas suursugusust ja tugevust. Juudamaa, mida kehastavad juudid oma Nietzsche meelest „võrreldamatult geniaalse rahvaliku moraaliga“, esindab aga ideaalselt preesterlikku salavimma. Seejuures nägi Rooma Juudamaas iseenda vääristunud vastandit. (Nietzsche 2015, 54-55) Nietzsche selgitab, milles seisneb sõdalaste ja salavimma-inimeste *hea* erinevus, järgnevalt:

„Aga see pole seesama mõiste „hea“: küsitagu endalt ometi, kes on õieti „kuri“ salavimma moraali mõttes. Täie rangusega vastates: just see teise moraali „hea“, seesama õilis, vägev, valitseja, ainult üle värvitud, ainult ümber tõlgendatud, ainult ümber vaadatud salavimma mürgisilmaga.“ (2015, 39-40)

Niisiis on salavimma-inimese *kuri* suursuguse inimese *halvast* täiesti erinev, vaatamata sellele, et mõlemad on vastandid pealtnäha samale mõistele *hea*. Salavimma-inimese *kuri* on

orjamoraali tegelik originaalväärtus, millele on orjamoraali *hea* hilisemaks vastandiks. Ka suursugune *hea* ja salavimma *hea* pole tegelikult samad. (Nietzsche 2015, 39)

Nietzsche võrdleb suursuguseid röövlindudega ning orjasid lammastega, keda röövlinnud saagiks jahivad. Vaadeldes orjade ja suursuguste suhet läbi selle näite, ei ole üldse üllatav, et orjad ehk lambad tunnevad vimma suursuguste ehk röövlindude peale. Talledele tundub see loomulikult kohutav, et röövlinnud neid söögiks jahivad. Kuid röövlinnud on röövlinnud ja saakloomade jahtimine on nende loomuse paratamatu osa. Röövlindu ning röövlinnu tunge ja käitumist ei saa eristada. Nietzsche selgitab, et üks ühik jõudu on võrdeline ühe ühiku tungi, toimimise ja tahtega. (Nietzsche 2015, 45) Nietzsche on veendunud, et jõudu pole võimalik sundida avalduma nõrkusena ning nõrkusel jõuna:

„Nõuda tugevuselt, et see ei avalduks tugevusena, et see poleks võita-tahtmine, alistada-tahtmine, valitseda-tahtmine, janunemine vaenlaste ja vastupanu ja triumfide järele, on täpselt sama mõttetu nagu nõuda nõrkuselt, et see avalduks tugevusena.“ (2015, 45)

Kuid orjadel on vaba tahte mõte äärmiselt vajalik. Just vabalt valimise idee läbi saavad orjad ülikuid nende tegude eest vastutavateks pidada. Samuti võimaldab see orjadel iseenda suutmatust ülikute moodi käituda näha vaba valikuna nende moodi mitte käitumisena. Nii saavad orjad endid ühelt poolt toimijatena kogeda. Teisalt saavad nad aga hinnata ülikuid nende käitumise tõttu halbadeks ning iseendid headeks. Orjad saavad nüüd luua moraalse hinnangusüsteemi, milles tüüpilised ülikute omadused liigitatakse pahede alla, tüüpilised orjade omadused aga vooruste alla. Nii saavad orjad kogeda oma toimijalisust lisaks veel ka olemuslikult väärtuslikuna. (Owen 2007, 79)

Nietzsche ei eita, et rõhutatud kogesidki suursuguseid ja võimsaid, kes nende üle valitsesid, kurjade vaenlaste ja koletislike kiskjatena. Neile, kes kogu sõdalasaristokraatide hävitustöö ohvriteks olid, koondusid kõik suursugustele iseloomulikud omadused kurja ja barbaarse vaenlase kujundiks. (Nietzsche 2015, 30; 41) Kuid oma vaenlastena ei näe nad mitte konkreetselt oma rõhujaid, vaid hoopis selliseid abstraktseid ideid nagu ebaõiglus ja jumalatus. Endid nägid nõrgad aga õiglastena ning oma rõhujate vastu suunatud kättemaksu õiglusena. (Nietzsche 2015, 49-50) Iseennast pettes pakendavad nõrgad oma jõuetuse „loobuva, vaikse, äraootava vooruse toredusse“. Ent tegelikult pole nõrga nõrk olemine mitte mingi vabatahtlik valik või tegu, veel vähem ennastsalgav teene kellegi heaks. Nõrga nõrkus on tema lahutamatu olemus ning ainus olemisviis. (Nietzsche 2015, 47)

3.3. Salavimm

Salavimma-inimene armastab varjatud kohti, salajasi kõrvalteid ja tagauksi. Ta tunneb end varjatud maailmas igati koduselt, sest just varjudes ja peidetuses seisneb tema jaoks turvalisus. Ta oskab enda eesmäärke saavuta tagateede kaudu, surudes oma impulsse strateegiliselt alla ning mängides n-ö pikaajalisi mängu. Nietzsche kirjutab, et salavimma-inimeste jaoks tähendab tõeline õnn midagi passiivset – lõõgastust, tuimestust, rahu. Selline inimene pole iseendaga päris otsekohene ja aus, kuid ta pole ka naiivne. (Nietzsche 2015, 37-38) Salavimma-inimesed on nutikad, mida peab Nietzsche ka möödapääsmatuks. On loomulik, et ajapikku kujunesid nad palju nutikamateks kui suursugused inimesed ning hakkasid ühtlasi ka arukusest tunduvalt enam lugu pidama. Salavimma-pidajate jaoks on arukusel eluline tähtsus. Kui keegi suursugustest ja võimsatest jõuetute vastu eksib või neile muidu kurja teeb, ei saa jõuetu sellele ülekohtule ja konfliktile füüsilise allajäämise tõttu kohe lahendust leida. Seetõttu on jõuetutel vimmast hoidumine võimatu. Vimm tema vastu eksinute suhtes ei leia kohe reaktsiooni ja lahendatust ning jääb „ussitama“. Kõik möödaastumised jäävad salavimma-inimestele veel kauaks meelde ning aja jooksul neid aina koguneb ja koguneb. Need jäävad jõuetute hinge närima ning ootama võimalust, et lõpuks väljapääs leida ja kätte maksta. Salavimma-inimesel on tingimata vaja vihavaenlast, kelle vastandina saaks ta ennast hea inimesena näha. (Nietzsche 2015, 38-39)

Salavimmale on iseloomulik väljapoole-suunatud pilk (Nietzsche 2015, 35). Poellner selgitab, et salavimma vastloodud väärtussüsteemi jaoks on eluliselt oluline, et moraaliväärtuste sisu vastandub sellele, mida peavad oluliseks „need Teised“. Vastandutakse iseenda oponendina nähtud grupi väärtustele, soovidele ja tungidele. Seejuures peetakse „need Teised“ vihatuks juba enne uute väärtuste loomist ning seda täiesti eraldisesivatel põhjustel. Poellner peab oluliseks mõista, et salavimm võib muuta väärtusteks ükskõik mida, sest salavimma uusi väärtuseid hakatakse tunnustama just negatiivse vastureaktsioonina kellegi teise ideaalidele. Salavimma väärtused sõltuvad kellegi teise risti vastupidistel väärtustel. See on ka tõenduseks, et salavimma väärtussüsteemi loomise tegelikuks eesmärgiks on enese tajumine võimsana kellegi teise üle võimutsemise läbi (ingl k *self-empowerment through object mastery*). Just see on salavimma väärtussüsteemi loomise teadvustamata funktsioon. See funktsioon võimaldab „nende Teiste“ süüdistamise ja vaimselt pisendamise. See täidab moraalse üleoleku tunde saavutamise eesmärgi. Tegelikult ei võta salavimma väärtuste uskujad neid väärtuseid päriselt omaks, vaid sisuliselt kasutavad neid tööriistana. Siiski peab Poellner oluliseks mainida, et tegu

pole mitte teadliku valetamisega, vaid tõelise ja ausa enesepettusega. (Poellner 2011, 127-128)

Ehk Poellneri enda sõnadega:

„Teadvustamata funktsioon nende väärtuste omaksvõtmiseks on teha võimalikuks selle Teise, kes on salavimma [*ressentiment*] objektiks, süüdistamine, halvustamine, mõttes vähendamine. Antud protsessi eesmärgiks on seega eriline üleolekutunne – moraalse üleoleku tunne – ja just see asub mõtte keskmes, mida Nietzsche peab silmas siis, kui ta mõnikord räägib „väljamõeldud kättemaksust“.“ (2011, 128)

Põhjused negatiivse hoiaku taga „nende Teiste“ vastu on uutest väärtustest eraldiseisvad ja eksisteerisid juba varem. Tegelikult on salavimma väärtuste uskujate enesepettuse taga võimutahe, kuid see tõsiasi on isegi nende endi eest varjul. Salavimma väärtuste järgijad on veendunud, et nad usuvad oma väärtustesse nende väärtuste endi pärast. (Poellner 2011, 129) Poellner toob välja, et Nietzsche peab seda võimalikuks seetõttu, et inimese tegelikke motiive ja seda, mida inimene oma motiivide kohta usub, on võimalik eristada. Salavimm just seda eristust kasutabki, et teha võimalikuks kunstlik enesekinnitus (ingl *self-affirmation*) ja kunstlik rõõmutunne. Inimene on rahul, kui ta usub oma motiivide isetusse headusesse. Kui ta aga võrdleb iseenda tajutud headust kellegi teisega, kellele ta sama headust ei omista, toob see kontrast veel ka lisarõõmu. Inimene tunneb, et tal on moraalne üleolek. Poellner usub, et Nietzsche näeb salavimma täitvat lisaks inimese enesekinnituse vajadusele ka just seda veel olulisemat eesmärki – olla kellestki parem. Seejuures olla parem mitte ükskõik kellest, vaid just oma ebameeldivast vastasest. (Poellner 2011, 126)

Siiski peab mainima, et orjaklassi kuuluvad inimesed lihtsalt juhtusid sattuma ühiskonna valesse otsa. Olemuslikult ei ole neis midagi, mis neist möödapääsmatult orjusesse määranud oleks. Nende asemel oleks võinud olla ka mõni teine grupp inimesi. Kes iganes oleks orjade klassi sattunud, oleks tundnud samu tundeid. Neis oleks paratamatult tekkinud soov kättemaksu järele ainuüksi selleks, et nad saaks end päriselt oma elu üle kontrollis tunda. Just võimetuse tunne on see, mis tegi orjade moraalse mässu möödapääsmatuks. Selle võimetuse tunde põhjustajateks olid ülikud, sest nad ei tunnistanud orje olemuslikult väärtuslike vabade inimestena. Samuti aitas sellele kaasa tõsiasi, et ka orjad ise ei kogenud ennast iseeneses väärtuslikena. (Owen 2007, 79)

3.4. Orjade ülestõus moraaalis

Orjade mäss moraaalis põhineb salavimma omadusel luua uusi väärtuseid. Elulist rolli mängivad siin ekslik arusaam tegija ja teo eristusest ning kunstlikult konstrueeritud idee vaba tahte olemasolust. (Nietzsche 2015, 34-35) Allasurutud ja peidetud vihkamine ning kättemaksuhimu kasutab seda eksitust enda kasuks ära. Eriliselt klammerdub see mõtte külge, et tugeval on vaba voli olla nõrk. Just nii saab võtta röövlinnud vastutusele selle eest, et nad on kiskjad ja jahivad saaki. Jõuetud ja rõhutud aga sisendavad endale, et nemad v a l i v a d enda rõhujatest teistsuguseks, vägivallatuks ja järelikul hea olemise. Et nad v a l i v a d elu kasinuses ja alandlikkuses ning hoiavad vabatahtlikult varjudesse. (Nietzsche 2015, 46)

Orjad loovad omaenda moraaლისüsteemi, milles nad saavad lõpuks end võimsana kogeda. See põhineb fantastilisel arusaamal, et inimesel on voli oma tegusid vabalt valida. Orjade moraaლისüsteemi tegelikuks eesmärgiks on kättemaks ülikutele, kuid seda süsteemi esitletakse kui täiesti erapooletut arusaama väärtustest. Ühelt poolt ei muutu orjade elus esialgu veel mitte midagi – nad on jätkuvalt oma isandate meelevallas. Kuid teisalt avab idee inimese vabast tahtest täiesti uusi võimalusi. (Owen 2007, 80) Nõrkade paratamatu ootama-pidamine, argus ja mitteründavus muutuvad kannatlikkuseks ja vooruseks. Nende kartlikust madaldumisest saab alandlikkus ning allaheitlikkusest vihatavate ees saab kuulekus. Kättemaksujõuetus moonutatakse soovimatuseks kätte maksta, ning sellest saab headus ja õilis andustus. See võimaldab nõrkadel näha end oma rõhujatest paremate inimestena. Veelgi enam, see võimaldab neil tunda, et neil tegelikult ka o n oma rõhujatest parem. Nõrgad näevad oma viletsust märgina sellest, et nad on jumalast äravalitud. Nad usuvad, et jumal paneb neid proovile, ning et kunagi tasub jumal neile kannatuste eest heldelt. Kõike seda tehakse eesmärgiga kunagi ka ise tugevateks saada ja omaenda riigis valitsejad olla. Seda oma riiki kutsuvad nad lihtsalt alandlikult „jumalariigiks“. Niisiis jätavad rõhutud oma vaenlastele aktiivselt kätte maksmise jumala teha. (Nietzsche 2015, 48-50) Seejuures ei pea orjad endi sooviks mitte rahuldust kättemaksust, vaid õiglase jumala võitu kõigi jumalatute üle. Nad näevad kaas-kannatajaid kaaslastena „armastuses“, mitte vihkamises. Nad ootavad ustavalt viimse kohtupäeva saabumist, ühes millega peaks lõpuks ometi tulema aeg nõrkade endi riigiks. Just selles jumalariigis loodavad nad pärast surma tasuna oma „usus, armastuses, lootuses“ elatud pika maapealse elu eest igavest head elu nautida. (Nietzsche 2015, 50-51)

Juudiviha peab Nietzsche ülimaks vihaks, sest selle kättemaks väljendub vastase ideaalide muutmises. Sellest sügavaimast võimalikust vihkamisest kasvas ajapikku välja „u u s a r m a s t u s , sügavaim ja ülevaim kõigist armastuse liikidest“. See armastus ei tekkinud aga

mitte vihkamise vastandina, vaid vihkamise seest selle kõige ülima vormina. See on armastus, mis oma valguses ja kirkuses taotleb tegelikult sellesama vihkamise tumedaids eesmärke. (Nietzsche 2015, 32) Nietzsche selgitab, miks ta peab kristlikku Jeesuse lugu juutide kõige hirmsamaks kättemaksuks:

„Too Jeesus Naatsaretist kui armastuse evangeeliumi kehastus, see vaestele, haigetele, patustele õndsust ja võitu toov „lunastaja“ – kas ta polnud mitte kiusatus kõige kohutavamal ja vastupandamatul kujul, ahvatlus ja kaudtee nendesamade juudilike väärtuste ja ideaali-uuenduste juurde? Kas mitte just selle „lunastaja“, Iisraeli näilise vastase ja lammutaja kaudu ei saavutanudki Iisrael oma üleva kättemaksu viimset sihti? Kas see ei käi mitte tõeliselt suure kättemaksu, kaugenägeliku, varjatud, aeglaselt tabava ja ettearvestava kättemaksu poliitika salajase maagia juurde, et Iisrael ise pidi oma kättemaksu tegeliku tööriista kogu maailma ees kui oma surmavaenlase maha salgama ja ta risti lööma, et „kogu maailm“, nimelt kõik Iisraeli vastased, mõtlematult just selle sööda alla neelaksid?“ (2015, 32)

Teisisõnu näeb Nietzsche Jeesuses juutide kättemaksu kõige geniaalsemat väljundit, sest Jeesus kehastab endast nõrkadele lubadust heaks eluks ja võiduks rõhujate üle. See lubadus on kõigile rõhututele väga suur kiusatus. Samas kehastab ta aga ka juutide äärmiselt hästi varjatud vahendit suursuguste poolt loodud moraaliväärtuste reformimiseks. Antud kättemaksustrateegia geniaalsus seisneb selles, et nad kuulutavad Jeesuse avalikult oma surmavaenlaseks ning lasevad ta koguni risti lüüa. Nii eemaldavad juudid end sellest lunastaja kujundist ning nende tegelikud vaenlased võtavad kristluse pahaaimamatult omaks.

Kristlust peab Nietzsche „veremürgituseks“, mis on peatumatult levinud üle terve inimkonna. Kirikul, mis on kaasaegsele inimesele enamasti meelevastane ja võõrastav, ei ole selle „usumürgi“ levitamisel enam nii suur roll. Ajapikku on „mürgi“ levik muutunud üha märkamatumaks ja peenekoelisemaks ning ka tempos oluliselt aeglustunud. See aga ei tähenda, et kristlus kui „veremürgitus“ modernses ühiskonnas enam ei levi, sest kristlikest väärtustest peetakse endiselt lugu. Tsiteerides Nietzschet: „Meile on vastumeelne kirik, mitte tema mürk... Kui kirik kõrvale jätta, armastame meigi mürki...“. (Nietzsche 2015, 33-34) Nietzsche peab risti löödud jumala sümbolit geniaalselt ohtlikuks, millest hullemat oleks raske välja mõelda. Sellel sümbolil on ühtaegu uimastav ja ahvatlev ning samas laostav mõjujõud. Kuid just selle ristimärgi all on Iisrael ehk juudid korduvalt võidutsenud teiste, rivaalitsevate väärtusideaalide üle. (Nietzsche 2015, 33) Juutide moraalse mässu ajalugu on kahetuhanda aastane ning see on olnud tõepoolest võidukas. Nietzsche usub, et selle totaalise võidukuse poolt räägib tõsiasia, et tänapäeval pole seda võitlust isegi mitte enam näha. (Nietzsche 2015, 31) Nietzsche arvab seega, et selle võitluse võitjaks on ilmselgelt olnud Juudamaa. Seda seetõttu, et „peaaegu pooles maailmas“ ja isegi tänapäeva Roomas ja Vatikanis – kunagise

sõdalasaristokraatide Rooma Impeeriumi keskmes – austatakse ikka veel just kristlikke pühakuid: Jeest, Peetrust, Paulust ja Maarjat. Need pühakud ei kehasta endast aga ei midagi muud kui ülimaid kristlikke väärtuseid. (Nietzsche 2015, 55-56) Seda näebki Nietzsche juutide kui lihtrahva tänaseni kestva võiduna isandate üle. Lihtinimeste moraaliväärtused on isandate suursugusemad ideaalid välja vahetanud ja ka elukeskkond on muutunud üha pööbellikumaks ja kiriklikumaks. (Nietzsche 2015, 33)

3.5. Juudi-kristliku moraali teene genealoogiale ja inimese huvitavaks kujunemisele

Nietzsche moraaligenealoogia peaks seda lugevas inimeses orjamoraali vastu esile kutsuma kolm erinevat tundmust. Esiteks peaks see esile kutsuma vastikustunde orjamoraali valelikkuse vastu. Teiseks peaks see inimeses tekitama imetlustunnet orjamoraali geniaalsuse üle. Ning kolmandaks peaks see lugejaskonnas tekitama selle moraalisüsteemi ja tema eesmärgi vastu mõistmist. (Owen 2007, 89) Vaatamata teravale kriitikale, mida Nietzsche juudi-kristlikule moraalile annab, ei pea ta seda siiski täielikult halvaks. Pigem on orjamoraalis võimalik näha märkimisväärset varjatud väärtust. Nimelt on juudi-kristlik moraal ühelt poolt lisanud inimese psühholoogiale imetlusväärset kompleksust, teisalt mängib see aga moraaligenealoogia enda tekkimises võtmerolli.

Preesteraristokraadid muutusid oma füüsilist jõuetust kompenseerides aja jooksul väga vaimurikkaks. Nietzsche nendib, et inimkonna ajalugu oleks selle „jõuetutelt päritud vaimuta üpriski vaimuvaene“. Ta lisab, et just selline preestritele omane vaimne ohtlikkus on võimaldanud inimesel kujuneda huvipakkuvaks olendiks, mille poolest ta teiste loomade kõrval silma paistab. Inimese kurjaks muutumine tõi endaga kaasa võimaluse sügavuti areneda. Salavimma-inimene hakkas arukust väga kõrgelt hindama, kuna nutikusel oli nende jaoks eluline tähtsus. Nii kujunes salavimma-inimene võimsate suursuguste inimestega võrreldes ajapikku palju nutikamaks. (Nietzsche 2015, 29-30; 38)

Sooväli selgitab juudi-kristliku moraali ja moraaligenealoogia seost järgmiselt. Juudi-kristlik moraal hindab kõrgelt tõemeelsust. Tõemeelsus sündis juudi-kristliku moraali pinnalt ning on selle moraali kõrgeim etapp. Just tõemeelsus teeb võimalikuks genealoogilise mõtlemise tekkimise. Genealoogia on ühelt poolt tõemeelsuse üks väljendustest, kuid teisalt ka selle sama tõetahte enda kriitika. Nii pöördub tõemeelsus juudi-kristlikule moraalile lõpuks vastu ja hakkab iseennast ründama. (Sooväli 2015, 211; 213) Nii ongi moraaligenealoogia võimalik just tänu juudi-kristlikule moraalile.

4. Nietzsche genealoogilise moraalikriitika filosoofilised implikatsioonid

4.1. Autonoomse subjekti kriitika

Nietzsche näide röövlindudest ja lammastest on hea viis demonstreerida vaba tahte mõtte ekslikkust. Nagu eelnevalt mainitud, võrdleb ta siin lambaid orjadega, suursuguseid aga röövlindudega. Lambatalled tunnevad suurt vimma röövlindude vastu, kes armastavad väikeseid talleid jahtida. Talleid jahtimist ei saa röövlindudele aga pahaks panna, sest röövlinnu olemuseks on jahti pidada. Ta spekulereib, et omakeskis peavad lambad jahti pidavaid röövlindude kurjadeks. Seevastu endid peavad lambad headeks, kuna usuvad, et teiste mitte ründamine on nende vaba valik. Röövlinnud võiksid aga omakeskis öelda, et nemad küll talleid vastu mingit vimma ei pea. Vastupidi, õrna talleliha armastavad nad väga. Nietzsche illustreerib selle näitega, et olemust muuta ei saa – röövlinnud on olemuslikult röövlinnud ja lambad on olemuslikult lambad. Veel tahab ta rõhutada seda, et just olemus määrab ära, kuidas mõni olend saab või ei saa käituda. Röövlinnud saavad käituda vaid röövlindudele kohaselt, lambad aga vaid lammastele kohaselt. On oluline märkida, et oma loomusele vastavalt *mitte* käituda ei ole samuti võimalik. Röövlinnud ei ole võimelised oma kiskjatunge maha suruma ning lammaste moodi käituma. Lambad pole aga võimelised oma alalhoiduinstinkte ignoreerima ning äkitselt röövlinnu moodi käituma. Kui aga olenditel puudub oma käitumise suhtes igasugune vaba voli, siis ei saa olla põhjendatud ka nende süüdistamine või vastutusele võtmine tehtud tegude eest. Nietzsche on veendunud, et mõte inimesest kui oma käitumist vabalt valivast olendist on väär. Niisiis usub Nietzsche, et jõu ja toimimise ning toimija ja toimimise eristamine on pelk keeleline eksitus, sest jõud ja tung pole mitte pelgalt võrdsed, vaid nad ongi üks ja sama. (Nietzsche 2015, 45-47)

Orjamoraal eraldab tugevuse enda tugevuse avaldumisest. See moraal kohtleb tugevust nii, justkui seisaks tugevuse taga keegi eraldiseisv tegija. Ent säärast eraldiseisvat tegijat ei ole olemas, sest eksisteerib ainult tegevus. On mõttetu nõuda, et tugevus tugevusena ja nõrkus nõrkusena ei avalduks. (Nietzsche 2015, 45-46) Seejuures märgib Owen, et Nietzsche ei eita toimijalisuse kui sellise olemasolu. Küll aga eitab ta seda, nagu oleks inimese sees eraldi tasand, mis kontrollib tema tegusid. Inimene ja tema teod on üks ja sama. Niisiis ei ole orjamoraali poolt kirjeldatud vaba tahet olemas. (Owen 2007, 83) Owen on veendunud, et just arusaam inimese ja inimese tegude samasusest on ülikute jaoks hinnangute andmisel võtmerolli kandnud. Samuti teeb see võimalikuks poliitilise üleoleku teisendamise vaimseks üleolekuks, sest selline arusaam seob ülikute poliitilise toimijalisuse nende eetilise poolega. Kuid ülikute

moraalisüsteemis nähakse orjades väärtust tööriistadena ja mitte olemuslikult neile kuuluvana. Orjad on sunnitud ülikute käske täitma ning ei koge enese toimijalisust millegi olemuslikult neile kuuluvana. Kuna nad tajuvad endid kellegi võõra tahte all olevana, siis iseloomustab orjasid võimetusetunne. (Owen 2007, 78)

Võimetusetunne on see, mis tegi orjade moraalse mässu möödapääsmatuks. Selle võimetusetunde põhjuseid toob Owen välja kaks. Esiteks ei tunnustanud ülikud orje toimijatena ega kohelnud neid kui olemuslikult väärtuslikena. Ning teiseks ei tajunud ka orjad ise enda eksistentsi millegi iseeneses väärtuslikuna. Orjad kogesid endid põlguse objektidena. Kuna tundeid, mida selline kohtlemine orjades tekitas, ei nad väljendada saanud, siis ei ole salavimma tunnete tekkimine ja sissepoole pöördumine üllatav. Salavimma pinnalt tekib kaks printsiipi. Esiteks tekib arusaam subjektist kui oma tegusid täiesti vabalt valivast olendist. Just vabalt valimise mõtte läbi saavad orjad ülikuid nende tegude eest vastutavateks pidama hakata. Samuti võimaldab see arusaam orjadel näha iseenda juures ülikute moodi mitte käitumist suutmatuse asemel vaba valikuna, valikuna ülikute moodi mitte käituda. Nii saavad orjad endid toimijatena kogeda ning samas mõista ülikuid nende käitumise pärast hukka. Nad saavad pidada ülikuid nende käitumise tõttu halbadeks, endid aga vastupidi headeks. Teiseks saavad orjad luua omaenda hinnangusüsteemi. Selles süsteemis on tüüpilised ülikute omadused liigitatud pahede alla ning tüüpilised orjade omadused väärtuste alla. Seega saavad orjad tänu nendele printsiipidele kogeda oma toimijalisust olemuslikult väärtuslikuna. Owen peab oluliseks märkida, et Nietzsche usub, et orjaklassi kuuluvad inimesed sattusid enda positsiooni juhuslikult. Nad lihtsalt sündisid ühiskonna valesse otsa, mitte ei ole loomupäraselt vältimatult orjad. Selline positsioon tekitab paratamatult väljakannatamatut tungi kättemaksuks. Kes iganes oleks orjade klassi sattunud, oleks hakanud soovima oma rõhujatele kätte maksta, et end lõpuks päriselt toimijatena tunda. (Owen 2007, 78-79)

4.2. Inimese võimutahe ja jõuline edenemine

See, mida Nietzsche inimese toimijalisuse all silmas peab, on Oweni järgi inimese võim. Ta usub, et Nietzsche peab elu võimu väljendusviisiks. Just vajadus tunda võimutunnet on elusolendeid tagant lükkav jõud. Seejuures tunnevad olendid seda võimutunnet siis, kui nad ületavad oma kasvamise ja arenemise protsessi käigus erinevaid takistusi. (Owen 2007, 34; 36) Nietzsche peab just võimu ainukeseks väärtuseks, millest me kuidagi ei pääse (Katsafanas 2011, 177). Katsafanas selgitab:

„Nietzsche argumenteerib, et me oleme jõu väärtustamisele pühendunud just seepärast, et kõigi eesmärkide poole sihtides sihime ühtlasi ka jõu poole. Ta kasutab seda

möödapääsmatut fakti meie sihi kohta tuvastamaks [*establish*], et vastuolu vältimiseks peame aktsepteerima jõudu tegevuse edukuse standardina. Niisiis annab jõu eesõigustatud normatiivsele staatusele aluse selle seos toimijalisusega.“ (2011, 177)

Teiste sõnadega, võimu väärtustamine on absoluutselt möödapääsmatu, kuna igasugune edukas eesmärgi täitmine eeldab võimu. Võim on edukusest lahutamatu, sest see on otseselt toimijalisusega seotud.

Võimutahe takistuste ületamise näol iseloomustab ka inimest. Kuna inimene on erinevalt teistest elusolenditest eneseteadlik olend, siis on inimese võimutahte avaldumisel omad iseärasused. Esiteks võib võimutunne või tunne võimu puudumisest avalduda väga paljudes vormides. Teiseks ei pruugi võimu tuntav suurus olla vastavuses tegelikult väljendatava võimu suurusega. Seega on võimutunne, mida inimene erinevaid tegusid tehes tunneb, vahendatud läbi eneseteadlikkuse ja väärtuste filtri. Inimese võimutunde kvaliteet sõltub otseselt sellest kui hästi ja kuivõrd adekvaatselt ta iseennast toimijana tunneb. Samuti sellest, millised moraalsed hinnangud tal erinevatele tegutsemistüüpidele on. (Owen 2007, 34) Võimutahte sisuks on takistuste otsimine ja nende ületamine. Katsafanas on seda meelt, et Nietzsche defineerib võimutahte läbi õitsemist ehk jõudsalt edenemist. Toimija saab õitseda just sel määral, mil määral ta suudab oma teel takistusi ületada. Väikeseid takistusi otsiv ja ületav toimija ei õitse, suuri takistusi otsiv ja ületav toimija aga õitseb. (Katsafanas 2011, 175-176) Owen lisab, et kui elusolend järjepidevalt selliseid takistusi ületab, siis tema võimutunne kasvab ning ta õitseb ning kasvab hästi (2007, 34).

4.3. Võim ja võimuillusioon

Võim, nagu seda tajutakse, ja tegelik võim, on kaks erinevat asja. Katsafanas usub, et just selle erisuse tajumise raskendamine on Nietzsche peamine kriitika judeo-kristlikule moraaalisüsteemile. Selline süsteem muudab võimuillusiooni ja tegeliku võimu vahelise seose häguseks. See aga omakorda õõnestab tegelikku võimu. Katsafanas selgitab, et Nietzsche näeb juudi-kristliku moraaali ohuna seda, et see moraal on ebatäpne sellisel viisil, mis takistab süstemaatiliselt loomuliku võimutahte avaldumist. Veelgi enam, see süsteem mitte ei sunni inimesi võimu vähendamata, vaid paneb neid selle poole ise pürgima. Nii moonutab juudi-kristlik moraaalisüsteem süstemaatiliselt võimu ja võimuillusioone. Selle tulemuseks on, et inimesed on kallutatud nägema võimu kasvuna hoopis tegeliku võimu vähenemist. Katsafanas selgitab, et just juudi-kristliku moraaali laialdane levik on olnud dramaatilise muutuse taga, mis puudutab seda, kuidas inimesed oma võimu suurenemist ja vähenemist tajuvad. (Katsafanas 2011, 181-182; 191)

Katsafanas võtab Nietzsche selle protsessi selgituse kokku kolme aspektina (2011, 182). Esiteks peab judeo-kristlik moraalisüsteem võimu kurjaks, nõrkust hindab aga kõrgelt. Teiseks, selles moraalisüsteemis on positiivsed tunded seostatud tegeliku nõrkuse avaldumisviisidega, tegeliku tugevuse avaldumisviisid on aga seostatud negatiivsete emotsioonidega. Kolmandaks, see süsteem kasutab toimijalisuse mõistet, läbi mille saavad nõrgad näha oma nõrkust vaba valikuna ja seega tugevusena. Kokkuvõttes suunab judeo-kristlik süsteem inimese võimu suurenemise asemel hoopis selle kahandamist püüdma. (Katsafanas 2011, 182-183) Katsafanas selgitab:

„Ühendades positiivsed väärtustused situatsioonide ja sündmustega, mis tegelikult seisnevad võimu vähenemises, kallutab juudi-kristlik tõlgendus toimijaid püüdlema võimuvähenduste poole (kuigi mitte selle kirjelduse all).“ (2011, 183)

Judeo-kristlik moraalisüsteem paneb inimese seostama positiivsete väärtustega olukordi, mis kehastavad tegelikult hoopis võimu vähenemist. Nii tunneb inimene enda võimu õõnestades häid emotsioone. Võimu suurendavad tegevused tekitavad temas aga negatiivseid tundeid. Seejuures ei ole inimene sellele moraalisüsteemile omasest toimijalisust vähendavast dünaamikast isegi mitte teadlik.

Kui tegeliku võimu loomulikud väljendusviisid on seostatud negatiivsete emotsioonidega, siis on mõisteta, et toimijad nendest võimu suurendavatest tegevustest hoiduvad (Katsafanas 2011, 183). See võimu õõnestav dünaamika ei tule juudi-kristliku moraalisüsteemi seest vaadates ilmsiks ja on täiesti nähtamatu. Inimene hakkab selle moraalisüsteemi mõjul tõlgendama suurenenud võimu väljendustena vähenenud võimu väljendusi. Lisaks paneb see inimesi tegeliku võimu suurenemist väljendades tundma võimu vähenemisega seotud negatiivseid mõjusid ja vastupidi. Katsafanas usub, et Nietzsche peab selle ära vahetamise algupära mitte juhuslikuks vaid täiesti sihilikuks. (Katsafanas 2011, 185; 190) Katsafanase järgi usub Nietzsche, et kristluse südameasjaks on eitada elusolendi õitsemist ehk jõudsat edenemist, mis on võimu loomulikuks avaldumisvormiks ning elu tegelikuks eesmärgiks. Kuid on oluline mõista, et jõulise edenemise vastasus ei ole domineerivatele religioonidele sobiv vastuargument. Vastupidi, seda tajutakse komplimendina, sest jõulise edenemise ilmingute mahasurumises nende religioonide sisu seisnebki. (Katsafanas 2011, 173-175) Kammitsetud ja allasurutud ühiskonda, milles taunitakse võimu avaldamist, ei saa religioonile etteheiteks kasutada. Selline ühiskond on juudi-kristliku moraalisüsteemi ideaaliks, mille poole püüdlemine tundub seda süsteemi järgides igati hea ja soovitatav.

Kokkuvõte

Käesolevas töös uurisin vastandipaaride *hea-halb* ning *hea-kuri* näitel Nietzsche genealoogilist moraalikriitikat. Alustasin genealoogia mõiste avamisega ning Nietzsche eesmärgi ja metoodika esitamisega. Traditsioonilises tähenduses on genealoogia olnud teadus perekondlikust kuuluvusest, sugulussidemetest ja põlvnemisest, mille eesmärgiks on millegi kõrgele päritolule viidates selle legitimeerimine. Nietzsche pöörab aga tähelepanu sellele, et kõrgeist seisusest millegi praeguse kõrge väärtuse järeldamine on ekslik, kuna tähendused ja väärtused võivad olla aja jooksul korduvalt muutunud. See kehtib ka moraalihinnangute kohta. Just vaheastmete ja muutuste uurimise vahendina Nietzsche genealoogiat kasutabki. Ta näitab, et moraali-mõistete kujunemine pole sugugi sirgjooneline, vaid enamasti äärmiselt keerukas. Ta usub, et moraalifilosoofi ülesanne peaks olema tervete keerukate moraaლისüsteemide kontekstis uurimine, mitte üksikute isoleeritud moraaliootsustuste analüüsimine. Nietzsche võtab eesmärgiks olla esimene filosoof, kes koostab korraliku moraaligenealoogia. Sama ülesannet oli varasemalt proovinud täita Paul Reé, kes püüdis jõuda sõna *hea* algupärani. Nietzsche kritiseerib tema tööd aga selles, et see on vastuolus inimese psühholoogiaga ning on lisaks veel ka mitte-ajalooline. Nietzsche ei ole tegelikult huvitatud moraalihinnangute päritolust, vaid päritolude ning arengulugude kasutamisest moraalinähtuste tegeliku väärtuse adekvaatseks hindamiseks, et moraaლისüsteemi reformida.

Nietzsche näeb moraalihinnangute ümberhindamise vajaduse põhjusena tõsiasja, et tema kaasaegne ühiskond on muutunud suuresti sekulaarseks ning paljud inimesed ei usu enam jumalasse. Euroopa kultuuriruum ning eelkõige väärtushinnangud, millest igapäevases elus juhindutakse, on aga endiselt kristlike mõjudega läbipõimunud. Nii on tekkinud olukord, kus ühiskond kasutab kristliku jumala käskudel põhinevat moraaლისüsteemi edasi, kuid see süsteem on muutunud alusetuks. See on tõsine vastuolu, mis toob kaasa väärtushinnangute tühiuseks muutumise ning nihilismi-olukorra. Genealoogia abil loodab Nietzsche moraalihinnangutele uue õigusliku väärtuse anda. Seejuures usub ta, et uued väärtused peavad põhinema jumaliku sfääri asemel inimeste sfääril, et need inimkonna arenguga kaasas käia saaksid.

Edasi vaatlesin, kuidas käsitleb Nietzsche suursuguste sõdalasaristokraatide moraaლისüsteemi ning nende vastandipaari *hea-halb* sisu. Selgus, et ta näeb suursuguste moraaლისüsteemide alusena iseenda entusiastlikku jaatamist. Seejuures peab ta seda moraaლისpontaanselt tekkinuks lisades, et suursuguste moraaლის on esimesena kujunenud mõiste *hea* ning *halb* on sellele kõigest lisandiks. Genealoogilistest etümoloogia-uuringutest selgub, et end

kõrgemateks pidavad inimesed andsid endale nimetuse oma võimupositsiooni või selle nähtavate tunnuste järgi. Nii pärinevad mõistele *hea* vastavad sõnad just õilsast, suursugusest ja kõrgest seisusest. Selle arenguga käib aga vastandida kaasas sõna *halb* kujunemine mõistetest *labane*, *madal* või *pööbellik*.

Seejärel keskendusin Nietzsche nägemusele orjamoraalist ning sellele moraaლისüsteemile omase vastandipaari *hea-kuri* sisu avamisele. Nietzsche kirjeldab orjasid grupina, keda iseloomustab võimetuse tunne, kuna nad on sunnitud oma isandate käske täitma ning ei koge end olemuslikult toimijatena. See on rõhuv positsioon, mis võib mõistetavalt tekitada soovi mässata. Kuna rõhutud ei saa oma vaenlastele otse ja kohe vastu astuda, peavad nende tunded leidma muu väljapääsu salavimma ja salakavala kättemaksu näol. Ka orjamoraal kujuneb ülikute väärtussüsteemile vastu-reageeringuks. Kui sõdalasaristokraatide moraal põhineb iseenda jaatamisel, siis orjamoraali aluseks on mitte-enda eitamine. Orjamoraali hinnangu *kuri* alla koonduvad sõdalasaristokraatide iseloomujooned, mida ülikute väärtussüsteemis kõrgelt hinnati ning *heaks* peeti. Orjamoraali *heaks* saavad aga kõik need rõhututele omased jooned, mis sarnanevad võimalikult vähe sõdalasaristokraatide olemust. Selline moraalne vastandumine võimaldab rõhututel end oma vaenlastest moraalselt üleolevatena tajuda. Rõhutud veenavad ennast selles, et nad mitte pole võimetud tugevate moodi käituma, vaid et valivad vabast tahtest endast ülemate moodi mitte käituda ning head olla. Nad usuvad, et on jumalast ära valitud, ning et kunagi tuleb jumala riik, kus kõik rõhujad saavad karistatud.

Orjamoraali parimaks kehastuseks peab Nietzsche juute, sõdalasaristokraatia kehastuseks aga vanu roomlaseid. Ta usub, et need väärtussüsteemid on aastatuhandeid olnud omavahel võitluses, kusjuures on edukas olnud just orjamoraal ning juudi-kristlus. Sellest annab tunnistust tõsiasi, et Vatikan tänapäeva Roomas on üks kristluse südameid. Nii võib tõepoolest väita, et juutide kui lihtrahva moraal on tänaseni olnud sõdalasaristokraatide moraa li üle võidukas.

Viimasena tõin välja filosoofiliselt olulised implikatsioonid, mis Nietzsche moraalikriitikast esile kerkivad. Neist kõige tähelepanuväärsemaks pean seisukohta, et vaba tahet, mis võimaldaks inimesel oma tegusid ja reaktsioone valida, ei ole olemas. Nietzsche väidab, et inimese ja tema teo eristus on keeleline viga, mille võtsid kasutusele rõhutud selleks, et oma rõhujaid nende tegude eest vastutusele võtta ning samal ajal luua endale toimijaks olemise tunnet.

Kirjanduse loetelu

Artikkel sõna *etiimoloogia* kohta Eesti Keele Instituudi Võõrsõnade Leksikonis. Vaadatud 25. juuni 2019, <http://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=et%C3%BCmoloogia>

Nietzsche, F. (2015). *Moraali genealoogiast: vaidluskiri*, Varrak. Luure, A. (tlk.). Tallinn, lk 7-58.

Sooväli, J. (2015). „Moraali“ genealoogiline enesetühistus, Nietzsche, F. (autor), Luure, A. (tlk.), Relve, T. (toim.), *Moraali genealoogiast: vaidluskiri*, Varrak, Tallinn, lk 201-224.

Owen, D. (2007). *Nietzsche's Genealogy of Morality*, Stocksfield, Acumen, pp. 1-89.

Poellner, P. (2011). *Ressentiment and morality*, Simon, M. (toim.), *Nietzsche's On the Genealogy of Morality – A Critical Guide*, Cambridge University Press, New York, pp. 120-141.

Katsafanas, P. (2011). The relevance of history for moral philosophy: a study of Nietzsche's *Genealogy*, Simon, M. (toim.), *Nietzsche's On the Genealogy of Morality – A Critical Guide*, Cambridge University Press, New York, pp. 170-192.

Resume

Friedrich Nietzsche's genealogical critique of morality

In my thesis I present Nietzsche's genealogical critique of morality, using opposing value pairs of *good-bad* and *good-evil*. *Good-bad* represents the moral system of the masters while *good-evil* represents the morality of the slaves and is a counter reaction to the masters' system. These two moral systems have long been at war. Slave morality which embodies Judaeo-Christian values is still dominating today. European moral values are still based on the word of god but the world has become atheistic and secular. Our moral system has become baseless. Nietzsche aims to reorient morality by genealogically studying the evolution of moral values. He shows that values can dramatically change through time and that they must be studied within the context of human cultural evolution. Nietzsche's critique of morality includes important philosophical implications, most notable of which is his denial of the existence of free will as he claims a human and their deeds are one and the same.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liisa Kriipsalu,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Friedrich Nietzsche genealoogiline moraalikriitika“, mille juhendaja on Jaanus Sooväli (PhD), reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Liisa Kriipsalu

14.07.2019